

Azərbaycan dilinin bəzi dialekt və şivə sözlərinin Özbək dilindəki paralelləri

Mahirə Nağı qızı Hüseynova
filologiya elmləri doktoru, professor
e-mail: mahire.huseynova@adpu.edu.az

Xülasə. Azərbaycan dilinin bəzi dialekt və şivə sözlərini götürüb qohum özbək türkcəsi ilə müqayisə etdikdə aydın, gözəl bütöv bir dil mənzərəsi ilə üzləşirsən və qohum dillərin müqayisəli yolla öyrənilməsi işi bizi kökdilin dərinədən tədqiq edilməsi məsələsinə daha artıq yaxınlaşdırır. Kökdil ədəbi və ya dialekt sözlərinin öyrənilməsi konkret olaraq həm Azərbaycan, həm də özbək dilinin qədim xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsində də olduqca böyük əhəmiyyət daşımaqdadır. Ədəbi dil dialektlə inkişafda vəhdət təşkil edir və bu vəhdət öyrənilərkən yeni keyfiyyətlər meydana çıxır. Azərbaycan dilinin dialektal sözlərinin özbək dilinin leksemləri ilə müqayisəli aspektdə tədqiq edilməsi, innovasiyaların aşkar edilməsi qloballaşan dünyada mütəxəssislərin diqqətini özünə cəlb etməkdə olan problemlərdəndir. Türkologiya mütəxəssisi üçün qohum dillərin qarşılıqlı uyğunlaşma, inteqrasiya məsələlərinin öyrənilməsi birinci dərəcəli əhəmiyyətə malikdir. İki dil arasında qohumluq dərəcəsini müəyyən edərkən mütləq qarşılıqlı inteqrasiya məsələsi nəzərə alınmalıdır. Bu məsələni diqqət mərkəzində saxlayaraq məqalədə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində müşahidə olunan *adamcıl, aqıl, alana, bad, badax, bağır, barı, başlıq, bəbə, bədəl, cılxa, cız, çalğı, çamır, çalmax, çatal, çatma, çərək, çin* kimi leksik vahidlər özbək dilindəki qarşılıqları ilə tutuşdurulur, fonetik, morfoloji, etimoloji fərqlər və oxşarlıqlar meydana çıxarılır.

Açar sözlər: *dialekt, ədəbi, Özbək, Azərbaycan, müqayisə.*
Rəyçi: prof.Cəfər Cəfərov

Параллели некоторых диалектов и говоров азербайджанского языка в узбекском языке

Махира Гусейнова Наги
доктор филологических наук, профессор
электронная почта: mahire.huseynova@adpu.edu.az

Резюме. Когда вы берете несколько диалектов и говоров азербайджанского языка и сравниваете их с родным узбекским турецким языком, вы сталкиваетесь с ясным, красивым целым языком, а сравнительное

изучение родственных языков приближает к глубокому изучению корневого языка. Изучение корневых литературных или диалектных слов имеет большое значение для выявления древних особенностей как азербайджанского, так и узбекского языков. Литературный язык образует единство в развитии с диалектом, и при изучении этого единства появляются новые качества. Изучение диалектных слов азербайджанского языка в сравнительном аспекте с лексемами узбекского языка, открытие нововведений - одна из проблем, привлекающих внимание специалистов в глобализирующемся мире. Для специалиста-тюрколога изучение вопросов взаимной адаптации и интеграции родственных языков имеет первостепенное значение. При определении степени родства двух языков необходимо учитывать вопрос взаимной интеграции. Обращаясь к этому вопросу, в статье сравниваются лексические единицы диалектов и говоров азербайджанского языка такие как *adamcıl, aqıl, alana, bad, badax, bağır, barı, başlıq, bəbə, bədəl, çılxa, cız, çalğı, çamır, çalmax, çatal, çatma, çərək, çinc* их узбекскими аналогами, выявляются фонетические, морфологические, этимологические различия и сходства.

Ключевые слова: диалект, литературный, узбекский, Азербайджан, сравнение

Рецензент: профессор Джафар Джафаров

Parallels of some dialects and accents of Azerbaijani language in Uzbek language

Mahira Huseynova Nagi
doctor of Philology, professor
e-mail: mahire.huseynova@adpu.edu.az

Summary. When you take several dialects and dialects of the Azerbaijani language and compare them with the native Uzbek Turkish, you are faced with a clear, beautiful whole language, and the comparative study of related languages brings you closer to deep learning of the root language. The study of the root literary or dialect words is of great importance for identifying the ancient features of both Azerbaijani and Uzbek languages. The literary language forms a unity in development with the dialect, and new qualities appear in the study of this unity. The study of dialect words of the Azerbaijani language in a comparative aspect with the lexemes of the Uzbek language, the discovery of innovations is one of the problems that attract the attention of specialists in the globalizing world. For a specialist in Turkic studies, the study of issues of mutual adaptation and integration of related languages is of paramount importance. When determining the degree of relationship between

two languages, it is necessary to take into account the issue of mutual integration. Addressing this issue, the article compares the lexical units of dialects and accents of the Azerbaijani language, such as adamcıl, aqıl, alana, bad, badax, bağır, barı, başlıq, bəbə, bədəl, çıxa, cız, çalgımaç, çamır, çərək, çin with their Uzbek counterparts, phonetic, morphological, etymological differences and similarities are revealed.

Key words: *dialect, literary, Uzbek, Azerbaijan, comparison*

Reviewer: Prof. Jafar Jafarov

Aktuallıq. Dialekt və şivələr ədəbi dilin qida mənbəyidir və bu baxımdan digər türkcələr kimi, Azərbaycan dili də istisna deyildir. Buna görə də Azərbaycan dilinin dialekt və şivə faktlarının qohum dillərdən olan özbək dilinin leksik vahidləri ilə tutuşdurulması və bundan sonra lazımi-elmi nəticələrin əldə olunması daha etibarlı sayıla bilər. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində özünü göstərən bir fakt əsasında müəyyən bir qohum dilin əlamətinin varlığı barədə danışmaq mümkündür və bu baxımdan Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində mövcud olan bəzi sözlərin özbək dilindəki qarşılıqları ilə müqayisəsi bu mövzunu kifayət qədər aktual edir.

Metod. Məqalədə müqayisə-təsvir metodu tətbiq olunmuşdur.

Annotasiya. Məqalədə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində işlənən sözlərin özbək dilindəki qarşılıqlarından bəhs olunur, fonetik, morfoloji fərqliliklər və oxşarlıqlar meydana çıxarılır.

Giriş. Müasir dünyamızda Azərbaycan və Özbək dillərində işlənən leksik vahidlərin fonetik baxımdan müqayisəli aspektdə tədqiqi hər iki xalqın dilçilik elminin qarşısında duran ən vacib vəzifələrdən biridir. Həm Azərbaycan, həm də Özbək dilində ümumiyyətlə, leksik vahidlər fonetik tərkib baxımdan təhlili indiyədək sistemli və monoqrafik şəkildə tədqiq edilməmişdir.

Azərbaycan və Özbək dilləri zəngin və rəngarəng dialekt və şivə sözlərinin sisteminə malikdir. Hər iki dildə işlənən sözlərin maraqlı yaranma tarixi və müasir dövrdə işlənmə formaları, paralelləri mövcuddur. Müasir türkologiyanın qarşısında duran ən vacib məsələlərdən biri Azərbaycan və Özbək dillərindəki leksik vahidləri müqayisəli aspektdə öyrənilməsidir. Bu zəruri, gərəkli işin yerinə yetirilməsi, şübhəsiz ki, Azərbaycan və Özbək mədəniyyətlərinin inkişafına öz müsbət təsirini göstərəcək, türkologiyada vacib problemlərdən birinin həllinə təkan verəcəkdir.

Qohum türkcələrdən olan Azərbaycan və Özbək dillərində çoxlu sayda leksik vahidlər mövcuddur ki, onların bəzilərinə özbək ədəbi dilində, bəzilərinə isə Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində rast gəlmək olur və onları müqayisəli yolla ilə araşdırmağın böyük əhəmiyyəti vardır. Hər iki dilin leksikasındakı ədəbi və dialektal səciyyəli sözlərin türkoloji baxımdan araşdırılması olduqca maraqlıdır və eyni zamanda, hər iki dilin leksik vahidlərini

müqayisəli aspektdə nəzərdən keçirməklə onların ədəbi dil və yaxud dialekt və şivə meyarlarına uyğun gəlib-gəlmədiyini, yəni oxşar və fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək mümkündür. Müasir Azərbaycan və Özbək dillərinin leksik sistemində bir sıra ümumi cəhətlər vardır və onların fonetik, morfoloji variantlarını müqayisə tərzində aşağıdakı kimi linqvistik təhlilə cəlb edə bilərik:

Adamcıl: Azərbaycan dilinin Şəmkir şivəsində bu söz iki mənada- “*insan qanına həris olan, vəhşi, adama hücum edən*” və “*arif, qabil, adam tanıyan*” (1, 2) mənalarında işlənir. **Adamcıl** şivə sözü **kök+şəkilçi** modeli (*adam+cıl*) əsasında formalaşmışdır. Özbək dilində bu söz *odamxór* şəklində işlənir və “*arif, qabil, adamtanıyan*” mənasını bildirir. Göründüyü kimi, Azərbaycan dilinin Şəmkir şivəsində- *cıl* morfemi ilə işlənən bu söz Özbək dilində- *xor* şəkilçisi ilə çıxış edir (2, 22)

Ağıl: hər iki türkcənin ədəbi dilində bu söz işlənir, sadəcə olaraq, Özbək dilində *aql* şəklində çıxış edir. Azərbaycan ədəbi dilində işlənən *ağıl* sözü həmin dilin Balakən, Biləsuvar, Cəbrayıl, Şirvan, Şəki, Zəngilan dialekt və şivələrində “*yayda malsaxlamaq üçün ətrafı hasarlanmış üstü açıq yer*”, “*qışlaqda qoyunlar üçün qamışdan tikilmiş yer*” (1, 4) mənalarında və eyni formada işlənərək omonimləşir. *Aqıl* sözü özbək dilində *og'il* fonetik variantında işlənir və *molxona* (Azərbaycan dilində “*tövlə*” - M. H) mənasını bildirir (2, 23)

Alana: Qida məhsulunun adını bildirən bu söz Azərbaycan dilinin Ordubad dialektində “*içərisi şəkər və qozla doldurularaq qurudulmuş şaftalı və ya armud*” (1, 11) mənasında işlənir. Bu söz Özbək dilində “*qoqi*” şəklində işlənir və göründüyü kimi, forma baxımından Özbək dilinə qarşılıqlı inteqrasiya olmasa da, etimoloji baxımdan uyğunluq mövcuddur. Özbək dilində də bu söz “*nok, o'rik, shaftoli və boşqa ho'lmevalardan tayyorlanadi*” (2, 25) mənayı bildirir. Qeyd etməliyik ki, bu qida adı S. Altaylının “Azərbaycan türkcəsi sözlüyü”ndə *alana* və *alanı* şəkillərində və “*içərisinə şəkərli cəviz, badam və s. doldurub qurudulmuş meyvə*” mənasında qeydə alınmışdır (3, 31) Mənbələrdə bu qida məhsulunu hazırlanma qaydası belə göstərilir: “*Yetişmiş əriyin çəyirdəyi çıxarılır, qurudulur və onun içinə əzilmiş cəviz, fındıq, badam və s. (şəkər tozu ilə qarışdırılmış halda) doldurulur*” (4, 21-22)

Bad. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bu söz çoxmənalıdır. Belə ki, Basarkeçər, Bərdə, Gəncə, Naxçıvan, Şərur, Yevlax, Zəngilan şivələrində 2 mənada- “*təndir qurmaq üçün tərkibinə keçi qılı qatılmış sarı torpaqdan hazırlanan palçıq*”, “*palçıqdan hazırlanmış təndir hissələri*”, Kəlbəcər, Şəki, Ucar dialekt və şivələrində 2 mənada- “*qazma evlərin ortasında palçıqdan qayrılmış ocaq yeri*”, “*ocağın, kürənikənarlarına düzülən kərpic*”, Ucar şivəsində “*ağac qabığı*”, Qazax dialektində “*çiy kərpic*”, Meğri şivəsində “*su arxının kənarları*” mənalarında işlənən bu çoxmənalı söz Özbək dilində “*shamol, yel*”, “*təndir qurish uchun ichiga echki qili qo'shiltayyorlanuvchi loy*” anlamında çıxış edir (1, 25; 2, 31)

Badax: Özbək dilində bu söz 3 mənada işlənir: “ 1. *zinapoya* (transportla); 2. *sirtmoq, ilmoq, holqa*; 3. *may. Chalib yigitish, tuzoq, hiyla*” (2. 31) Azərbaycan dilinin Xaçmaz, Quba, Qusar dialekt və şivələrində bu söz “*camış balası*”, Zaqatala şivəsində “*mis qab*”, Gəncə, İmişli, Qazax dialekt və şivələrində “*uzağa qaçmamaq üçün quşların, heyvanların ayaqlarına bağlanan ip*”, Kürdəmir, Hamamlı şivələrində “*badalaq*”(badax vurmax), Qazax dialektində “*mane olmaq*”, “*kələk gəlmək*” (badax qurmax), Hamamlı, Kürdəmir şivələrində “*dayaq*” mənalarında işlənir (1, 25-26). Özbək dilində işlənən mənalar Azərbaycan dilinin Gəncə, Qazax, İmişli dialekt və şivələrində özünü göstərən anlamlara tam uyğun gəlir, integrativ vəziyyətdədir

Bağır: Azərbaycan dilinin Gəncə, Kürdəmir, Qax, Qazax, Mingəçevir, Şəki, Şəmkir, Şuşa dialekt və şivələrində “*qaraciyər*”, Ağdam, Cəlilabad, Füzuli, Quba, Şəki dialekt və şivələrində isə “*ürək, qəlb*” mənalarında işlənən bu söz özbək dilində “*bağır*” fonetik variantında “*ürək, qəlb*” mənasında çıxış edir ki, bu mənə da Azərbaycan dilinin Ağdam, Cəlilabad, Füzuli, Kürdəmir, Quba, Şəki dialekt və şivələrində işlənən mənə ilə eyniyyət təşkil edir (1, 28; 2, 30)

Barı: Azərbaycan ədəbi dilində bu söz köməkçi nitq hissəsi kimi işlənir, vurğu birinci hecadakı **a** səsinin üzərinə düşür və “*heç olmasa*” mənasını bildirir. Özbək dilində də bu söz “*hech bo'lmasa*” formasında çıxış edir (2, 33). Azərbaycan dilinin Ağstafa, Şəki, Gəncə, Göyçay, Qusar, Oğuz, Şuşa dialekt və şivələrində barı sözü “*divar*”, Şuşa, Gəncə, Göyçay dialekt və şivələrində “*hasar*” mənasında işlənən, həm də omonimlik təşkil edən bu dialektizm Özbək dilində birinci mənada, “*devor*” şəklində çıxış edir (2, 33)

Başlıq: Bu söz Özbək dilində 3 mənada işlənir: 1. *sarlahva*; 2. *quloqchin, boş kiyim*; 3. *qalin (qizlar turmush qurğanda kuyov tomonidan qizning ota- onasiğaberiluvechi pul* (2, 34). Özbək dilində işlənən üçüncü mənə Azərbaycan dilinin Biləsuvar, Borçalı, Gədəbəy, Hamamlı, Şamxor, Tovuz dialekt və şivələrində “*başdix*”(q-x samit əvəzlənməsi) fonetik variantında və “*toy ərəfəsində qız evinin oğlan evindən aldığı pul, heyvan*”(1, 36) mənasını ifadə edir.

Bəbə: Azərbaycan dilinin Bakı dialektində bu söz “*bəbə*”, Gəncə, Füzuli, Kürdəmir, Qazax, Masallı, Mingəçevir, Naxçıvan, Oğuz, Şəki dialekt və şivələrində “*bəbə*” şəklərində işlənir və 2 mənə ifadə edir: 1. *Körpə uşaq, çağa* (Bakı, Gəncə, Füzuli, Kürdəmir, Qazax, Masallı, Mingəçevir, Naxçıvan, Oğuz, Şəki); 2. *gəlincik* (Gəncə) (1. 40-41). Özbək dilində bu söz “*chaqaloq, go' dak , yosh bola*” şəkillərində işlənir və Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrindəki mənəni bildirir (2, 35)

Bədəl: Özbək dilində **ə** səsi olmadığından bu söz “*badal*” fonetik variantında və “*evaz*” mənasında çıxış edir (2, 35) Azərbaycan dilinin dialekt

və şivələrində *bədal* sözü 2 mənada işlənir: 1. *işdə əvəzsiz kömək* (Qazax); 2. *əvəz, tay, bərabər* (Cəbrayıl, Qarakilsə, Quba)(1, 42)

Göründüyü kimi, Azərbaycan dilinin Cəbrayıl, Qarakilsə, Quba dialekt və şivələrində ifadə edilən mənə Özbək dilindəki mənaya tam uyğun gəlir.

Gəvəzə: Sifət kimi Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektində işlənən bu söz “*çoxdanışan, boşboğaz*” mənasını bildirir və *gəvəzə //gəvəzə* şəkillərində çıxış edir: - *Məjlisdə çox danışdığına görə ona gəvəzə və laqqal Əli də deyirdilər* (1, 280) Həm Azərbaycan dilinin Naxçıvan dialektində, həm də Özbək dilində işlənən bu mənalar uyğunluq təşkil edir. Özbək dilində də bu söz “*vaysaqi, ezma, safsatuboz*”(2. 89) mənalarını bildirir. Bu sözün Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində morfoloji göstəricilərlə və feil kimi işlənmə formalarına da təsadüf olunur.*Gəvəzələmək* feili özbək dilində “*veysamoq, ezmalik qılmoq*”,*gəvəzəlik* sözü isə *vaysaqilik, ezmalik* şəkillərində işlənir (2, 89)

Girəvə // girəvələmək: Azərbaycan dilinin Bakı, Şamaxı, Quba dialektlərində isim kimi “*fürsət, bəhanə*”mənəsində girəvə, feil kimi “*fürsət tapmaq, bəhanə tapmaq*” mənəsində *girəvələmək* sözləri işlənir. (6, 283) *Girəvə* sözü özbək dilində həm “*qulay-fursat*”, həm də “*pistirma*” anlamında, *girələmək* feili dialektizmi isə həm “*qulay-fursat topmoq, paytini topmoq*”, həm də *pistirmada turmoq*” (2, 90) mənalarında.

Girli: Azərbaycan dilinin Bakı, Quba, Sabirabad dialekt və şivələrində bu söz gippi fonetik variantında və “*qüvvətli, güclü*” mənəsində, Bakı dialektində isə həmin fonetik variantda və “*çoxlu*” mənəsində işlənir(6, 283-284). Özbək dilində bu söz sifət kimi “*kuchli, quvvatli*” mənasını bildirir(2, 90)

Harın: Bu söz sifət yerində Azərbaycan dilinin Şamaxı dialektində, Ağdaş, İsmayılı şivələrində həm *ərköyün*, həm də *naşükür* mənalarında işlənir (6, 419)Özbək dilində də bu söz sifət kimi işlənir və “*to'q, qarni to'q*”, həm də “*quturğan, takabbur*” mənalarını bildirir (2, 94). Hər iki dildə ifadə olunan mənalarda nisbi-uyğunluqlar nəzərə çarpır.

Həlim: Özbək dilində bu söz “*halim, muloyim, yumşoq*” (2, 97) mənalarını bildirir. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bu söz iki fərqli mənada işlənir. Belə ki, Şirvan şivəsində isim yerində “*südüün üzü*” mənəsində işlənən **həlim** sözü, Naxçıvan dialektində *həmil* şəklində, Quba, Şamaxı, İsmayılı dialekt və şivələrində sifət yerində, həm də məcaziləşərək “*xoşxasiyyət, sakit, mehriban*” mənalarını bildirir (6, 423).

Xama. Özbək dilinə bu söz inteqrasiya olunmamışdır. Azərbaycan dilinin Tovuz, Qazax, Cəbrayıl şivələrində isim yerində, “*bişirilməmiş südüün üzü*”(6, 495) mənəsində işlənən bu sözün özbək dilində qarşılığı rus dilindən alınmış *smetana* sözüdür (2, 103)

Xəmrə. Azərbaycan dilinin Ağdam, Qazax, Cəbrayıl dialekt və şivələrində bu söz *xəmra*, Naxçıvan dialektində *xəmrə* sait əvəzlənmələri ilə

işlənir və isim yerində çıxış edərək "maya" mənasını bildirir (6, 405) Azərbaycan dilinin yuxarıda qeyd olunan dialekt və şivələrində *xəmrə* sözü "turşudulmuş, qıçqırdılmış xəmir" mənasında da çıxış edir ki, bu mənə özbək dilindəki anlama (xamirturush- M. H) üst-üstə düşür.

Cılxa: Azərbaycan dilinin Şirvan, Kürdəmir şivələrində *cilğa*, Ağdam, Biləsuvar, Cəbrayıl, Daşkəsən, Şirvan, Gədəbəy, Gəncə, Hamamlı, İmişli, Kəlbəcər, Qazax, Masallı, Sabirabad, Salyan, Şamaxı, Tovuz, Zəngilan dialekt və şivələrində *cılxa*, Qax, Zərdab şivələrində *cılxa* fonetik variantlarında işlənən bu söz özbək dilində "jiqqa, yoppasiga, g'ij-g'ij" şəkillərində özünü göstərir, istər Azərbaycan dilinin ləhcələrində, istərsə də özbək dilində, "tamam, tamamilə lap" mənalarını bildirir. Məsələn, Azərbaycan dilinin ləhcələrində: - *Buət cılxa yağdır*; özbək dilində- *bu go'sttg'ij-g'ij yog'dir* (1, 76; 2, 47)

Cız: Müşahidələrimiz göstərir ki, Azərbaycan dilində az səslərlə qurulan sözlərözbək dilində çoxsəslər üzərində intişar tapmışdır. Azərbaycan dilinin Balakən, Kürdəmir, Qazax, Qax dialekt və şivələrində üç hərflə ifadə olunan və iki mənada işlənən(1.- *kiçik arx*; 2. *şırım*) *cız* sözü özbək dilində də həmin mənəni bildirir və 6 hərflə ifadə olunur, *chiziq* şəklində çıxış edir (1, 78; 2, 47)

Çalğ: Azərbaycan dilinin Cəbrayıl, Culfa, Meğri şivələrində *çalqı*, Şamaxı dialektində *çalqı*, Qarakilsə, Şahbuz, Zəngilan şivələrində *çalqu* fonetik variantlarında və "nar, heyva və s. çubuqlarından düzəldilən böyük süpürgə"(1, 90) mənasında işlənən bu söz Özbək dilində "süpürge" şəklində çıxış edir(2, 51)

Çamır: Bu sözün Azərbaycan dilində həm şəkilçisiz (çamır), həm də morfoloji göstəricilərlə işlənən variantlarına(çamırlanmaq, çamırlı, çamırlıq) rast gəlinir.Özbək dilində də vəziyyət belədir: *balchiq, loy, loyga, belanmoq, loy bilan qoplanmoq, loyli, loyda, belangan* (2, 51). Azərbaycan dilinin Goranboy, Qazax, Şahbuz, Şəmkir, Tovuz, Yevlax dialekt və şivələrində *çamır* sözü "palçıq" mənasında işlənir. Gədəbəy, Tovuz şivələrində bu sözün ortasına x samiti artırılaraq (*çamxır*- "palçıq") işlədilir (1, 91)

Çalmaq: Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bu söz eyni formada və müxtəlif mənələrdə işlənir. Bu sözün "musiqi alətlərində çalmaq" mənası Azərbaycan ədəbi dil normasıdır, digər mənələr isə şivələrə məxsusdur. Çalmaq sözü Azərbaycan dilinin Basarkeçər, Cəbrayıl, Göyçay, Mingəçevir, Şəki, Zəngilan dialekt və şivələrində "süpürmək", Cəbrayıl, İsmayılı şivələrində "oğurlamaq, xəlvəti götürmək", Ağdam, Böyük Qarakilsə, Cəbrayıl, Gədəbəy şivələrində"mayalamaq (südü)", Cəbrayıl, Çəmbək şivələrində "döymək, vurmaq" mənələrində işlənir(1, 90) Özbək dilində *çalmaq* sözü 5 mənəni ifadə edir: " 1.*chalmoq (musiqiy asbobni)*; 2. *taqqillatmoq*; 3. o'rmoq(o' t); 4. ko'pirtirmoq (tuxumni); 5.tovlanmoq, turlamoq" (2, 51). Bu beş mənədən hər biri Azərbaycan ədəbi dilində və dialektlərində də müşahidə olunur.

Başqa sözlə desək Özbək dilində işlənən bu mənaların hər biri ayrı-ayrılıqda Azərbaycan ədəbi dilində və şivələrində çıxış edən mənalara inteqrasiya olunmuşdur.

Çatal: Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində bu sözün 4-ə qədər omonim qarşılığı var. Çoxmənalı söz qismində özünü göstərən *çatal* sözü Ağdam, Axalsxi, Bərdə, Cəbrayıl, Gəncə, İmişli, Kürdəmir, Zəngilan şivələrində “*bir- birinə bitişik*”, “*qoşa*”, “*ikibaşlı*”, Şirvan, Kürdəmir şivələrində “*büzdüm*”, Mingəçevir şivəsində “*şiddətli*”, Ağdam şivəsində “*iki qurdun birlikdə sarıdığı çıxar barama*” (1, 93) mənasında işlənir. Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində mövcud olan *çatal*, *çatallaş*, *çatallamaq* sözlərini özbək dilinə tərcümə edəndə aşağıdakı forma və mənalar alınır: *ikkiga ayrılğan; inki boshli; ikkiga ajratmoq* (2, 52). Bu forma və mənaları müqayisə etdikdə hər iki dildə oxşarlıqların şahidi olur.

Çatma: Azərbaycan dilinin İmişli, Yevlax şivələrində bu söz “*ip*”, Cəbrayıl, Çəmbərək, Gədəbəy, İmişli, Şahbuz, Tovuz, Zəngilan şivələrində “*başbaşa bağlanmış üç ağacdan ibarət qurğu*”, Zaqatala şivəsində “*ov tələsi*” mənasında işlənir (1, 93-94) Özbək və Azərbaycan ədəbi dillərində də *çatma* sözü çoxmənalıdır və bu çoxmənalılıq mənzərəsini aşağıdakı kimi verə bilərik: I. *çatma- uchlari o'rtadan bir-biri bilan birlaşgan. Qızın çatma qaşları vardır.* – Qızming qoshları qo'shli ketganesi; II. *çatma- yetib borish*; III. *çatma- yüklash, ortish*; IV. *çatma- o't qalash* (2, 53).

Çərək: Azərbaycan dilinin Culfa, Zəngilan şivələrində bu söz *çərəx'* fonetik variantında və “4 kiloqramlıq çəki daşı”mənasında işlənir(1, 100). Özbək dilində bu söz “*chorak*” şəklində və Azərbaycan dilindəki mənada çıxış edir(2, 55).

Çin: Azərbaycan dilinin dialekt və şivələrində çoxmənalı söz kimi özünü göstərən bu leksik vahidin özbək dilində “*o'roq*”, “*ehin, to'g'ri, haqiqiy*”, “*xitoycha, xitoyga, tegishli*” mənaları vardır (2, 56) Bu mənalar Azərbaycan dilinin bəzi dialekt və şivələrində də müşahidə olunur. Belə ki, *çin* sözü dilimizin Ağcabədi, Ağdaş, Bakı, Bərdə, Cəbrayıl, Göyçay, Lənkəran, Tərtər, Zərdab dialekt və şivələrində “*düz, doğru*”, Kəlbəcər şivəsində “*qoyunun dizi ilə topuğu arasındakı, sümük*”, Cəlilabad şivəsində “*sıra, cərgə*”, Bərdə, Cəbrayıl şivələrində “*xalça, gəbə üçün ayrılmış ip*” (1, 404) mənasında işlənir.

“O'zbek, ozarbayjon, turk tillari, garehi bir oilaga mansub bo'lsa – da, bu qardosh tillar leksikasi, fonetikasi da muayyan farqlar bor” (2, 14-15) ki, bu fikri hər iki dilin leksik vahidlər sisteminə aid etmək olar. Dilin tam bütöv leksik sistemində olan sözlər, dialekt və şivələrdə olan sözlər fonetik xüsusiyyətlərinə bu baxımdan yanaşdıqda aydın şəkildə görünür ki, Azərbaycan və Özbək türkçələrinin ədəbi dillərində və dialektlərində işlənən sözlər fərqli fonetik cəhətlər kimi özünü göstərir.

Nəticə: Həm Azərbaycan, həm Özbək dilində paralellik təşkil edən leksik vahidlərin fonetik və morfoloji xüsusiyyətlərini aşkara çıxarmaq olduqca vacib məsələlərdəndir. Bir dilin şivə leksikasını götürüb digər qohum dilin leksik materialları ilə müqayisəli təhlil etmək, onların tələffüz formasını müəyyənləşdirmək, morfoloji xüsusiyyətlərini üzə çıxarmaq türkologiyada çox mühüm elmi nəticələrin əldə edilməsinə gətirib çıxara bilər.

Ədəbiyyat

1. Azərbaycan dialektoloji lüğəti. I cilt, Ankara, 1999, 324 səh.
2. Azərbaycanca- özbəkçə , özbəkçə- azərbaycanca lüğət. Bakı, “Savad”, 2019, 506 səh.
3. Altaylı S. Azərbaycan türkcəsi sözlüyü. I cilt, İstanbul, 1994, 500 səh.
4. Hüseynova M. Azərbaycan dilinin yemək və içki adlarının tarixi-etimoloji lüğəti. Bakı, 2018, 196 səh.
5. Boboxon Muhammad Sharif. “Ozarbuyjoncha - o'zbekcha, o'zbekcha – ozarbuyjoncha lugat”. Aziz kitabxon. Bakı, “Savad”, 2019, s.12-16.
6. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Bakı, 2018, 196 səh.